

BIDRAG TIL
LÜBECKS BOGTRYKKERHISTORIE
I DET FEMTENDE AARHUNDREDE

Af H. O. LANGE

III

Initial fra SAXO paa Plattysk.
c. 1502.

LUCAS BRANDIS gjorde vi Bekjendtskab med Lübecks ældste Bogtrykker, en af Banebryderne og Stormændene i sit Fag; efter at han i sin Ungdom havde prøvet sin Lykke andet Steds, slog han sig til Ro i Lübeck, der blev Vidne baade til hans Virksomheds højeste Blomstring og til hans langsomme Bukken under for Konkurrencen. Hans Broder Matthæus, hvis Liv og Virksomhed vi nu skulle dvæle ved, var i mange Maader et Modstykke til ham. Han begyndte sin Virksomhed i Lübeck, men præstereede ikke saadanne Pragtarbejder som Lucas,

han gjorde kun saare lidet for sine Bøgers Udstyrelse, og de ere derfor ikke saa lærerige at betragte; men hans Betydning er særlig fremtrædende for vort Fædreland, ved at han opgav sin faste Virksomhed i Lübeck og begav sig til Danmark, hvor han paa to forskellige Steder udøvede sin Kunst. Desuden frembyder hans Virksomheder adskillige Problemer af Interesse for den, der beskæftiger sig med Bogtrykkerkunstens tidligste Frembringelser.

MATTHÆUS BRANDIS var en Broder til Lucas efter dennes eget Vidnesbyrd i Slutningsordet til Breviarium Otthoniense¹⁾. At han var yngre, er sandsynligt, eftersom han dels først optræder som Bogtrykker en halv Snes Aar efter Lucas og dels er i Live mange Aar efter, at Lucas er død. Ligeledes er det vel rimeligt at antage, at han har været i Broderens Tjeneste og har lært sin Kunst af ham.

Seilmann²⁾ siger, at Matthæus Brandis' Navn findes i Lübecker Tryk fra Aar 1476 af. Denne Paastand er sandsynligvis kun en ukritisk Gjentagelse af Deeckes ligelydende, som denne fremsatte allerede 1834³⁾. Jeg nærer stærk Tvivl om, at det forholder sig saaledes. Ingen af de nævnte Forfattere anfører nogen Bog med Matthæus Brandis' Navn fra Tiden før 1485, og heller ikke

¹⁾ Se Bogvennen 1893. Side 20. ²⁾ Mitth. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. II (1885). Side 18.
³⁾ Deecke, Nachrichten v. den im 15. Jahrh. zu Lübeck gedruckten niedersächs. Büchern. S. 27.

jeg har kunnet opspore noget Produkt fra hans Presse før 1485. Foreløbig maa vi derfor fastholde Aaret 1485 som det første sikre Datum i Matthæus Brandis' Bogtrykkervirksomhed. Det er vel endogsaa usandsynligt, at nogle af de udaterede Bøger, som kunne henføres til ham, skulde være ældre end 1485.

Det vil erindres, at vi mente¹⁾ at kunne spore Dekadencen i Lucas Brandis' Virksomhed efter 1483, da han præsterede sit sidste virkelig betydelige Arbejde; hvad Grundene til dette Forhold nu end kunne have været, saa er en vis Sammenhæng med Broderen Matthæus' selvstændige Virksomhed vel ikke saa fjærnt liggende. Idet vi selvfølgelig ikke nærmere skulle indlade os paa Forsøg paa at forklare, hvad der nødvendigvis maa forblive uklart og dunkelt af Mangel paa positive Oplysninger, ville vi gaa over til i det enkelte at undersøge de Bøger, der ere udgaaede fra Matthæus Brandis' Presse.

Initial fra LUCIDARIUS. 1485.

en første Bog, der selv bærer det fulde Vidnesbyrd om sin Ophavsmand og Udgivelsestiden, er en plattysk Oversættelse af det i det 15. Aarhundrede saare populære gudelige Skrift *Lucidarius*, der i Dialogform meddeler den kristelige Tros-lære. Bogen, hvoraf der ogsaa findes et Exemplar paa det kgl. Bibliothek²⁾, er bedst beskrevet af Deecke³⁾. Slutningsordet i denne Bog lyder saaledes: Ghedrukket in der keiserliken stat Lubek | van || Matheus brandis. Anno domini. M.cccc.lxxxv.

Til Deeckes Beskrivelse skal her kun føjes, at et komplet Exemplar skal have 40 Blade, idet Bl. 40 har været tomt men har hængt sammen med Bl. 33 som sidste Blad i 5. Læg. Bogen er en Kvart paa 40 Blade med 30 Linier paa hver Side. Der findes 5 temmelig tarvelige Træsnit. Der er anvendt en gothisk Skrift af et karakteristisk skarpt og spidst Snit, som gaaer igjen i alle de ældre Bøger fra Matthæus Brandis' Værksted. Karakteristisk er Anvendelsen af / som Bindetegn, ellers anvendes denne Streg som Komma i Tryk fra den Tid; derimod findes som Komma den lodrette Streg|. Bogstavet *h* findes i 3 forskellige Former, hvilke alle sees paa hosstaaende Facsimile. Af Initialer anvendes der et xylograferet *D* med Bladornamenter, 36 Mm. i Kvadrat, og et lille, ganske simpelt *D*.

Samme Aar udkom en lille smuk latinsk Udgave af *Thomas a Kempis'* Bog om Kristi Efterfølgelse, den første i Nordtyskland. Ogsaa den maa, som nærmere skal paavises, tilskrives Matthæus Brandis. Da jeg ikke har fundet den beskrevet tidligere, følger her en nøjagtig Beskrivelse af Exemplaret paa det kongelige Bibliothek.

Bl. 1^r med *Missaltyper*: Liber de imitatione | ihesu cristi. |

Bl. 1^v tomt.

Bl. 2^r (med *Signatur a ij*): [A] pud omnes sane mentis | homines ea demum scien | tia appetibilis. etc.

¹⁾ Bogvennen. 1893. S. 19—20. ²⁾ Beskr. af Nyerup, Spicileg. bibliogr. S. 20. ³⁾ Nachrichten etc. S. 12.

- Bl. 2^v Linie 16: **C** Capitulum. j. de imitatione xpi | et contemptu omnium
vanitatum mundi |
- Bl. 47^v **C** Incipit liber secundus de imi-|tacione ihesu xpi etc.

De iüger sprak. Nu segge my van deme erste
deile dat dar heet asia. **D**e mester antworde.
Asia heuet sik an dar de sonne up gheit. vñ gheit
went an dat meer. In deme deile is dat paradif.
rechte dar de sonne up gheit. An deme padise ent
springet ein bozne. dar uth vleten veer watere.
dat ene het phison | so id is in deme paradise. wen
id dar uth küpt | so het id ganghes. dat ander het
geon. wen id uth dem padise küpt | so het id nilus
Dat orudde het Tigris. dat veerde het eufrates.
de twe wandelen eren namen nicht. **D**e iüger
vraghede. kumpt dat wäter doozch dat paradif.
De mester sprak. de water synt grot. quemen
se uth deme paradise | se vordozuen ein grot deil
ter werlit. Dar van seggē vns de boke. dat twe
water in deme padise vletē vnder de erde. wen se
denne dar uth komē | so breekē se uth ouer de erde
De iüger vraghede Nu segge my | wor ent
springen de watere. **D**e mester sprak
Dat dar ganghes het | dat entspringhet
in india. uth eneme berghe | de het ortabare. vnde
vlud ieghen dat osten | in dat wendel meer. Dat
ander het nilus | dat entspriget uth eneme berghe
de het athlas | vnde vallet gätz hard uppe de erde.
dar kricht id twe orsprüghe. vnde vlud also dooz
dat moer lant vnde dooz egyptē lant. dar beginnet
id sik to deilende bet hen to alexandzen. dar val
let id in dat grote meer. Tigris vnde eufrates de
entspringhen beide in armenia | up eneme berghe
de het parchorata. vnde vletē beide in dat wendel

Af LUCIDARIUS. 1485.

- Bl. 71^v Linie 13: **C** Incipit liber tercius de imita|cione ihesu xpi. |
- Bl. 173^r Linie 9: **C** Sequitur nunc liber quartus de | imitatione xpi. etc.
- Bl. 213^r Linie 2: **C** Finis est sub annis domini. Mille | simo. cccclxxxv. ||
- [Register:] **C** Incipiunt capitulum. j. libri de imita | tione ihesu xpi.

Registret ender Bl. 218^v

Bl. 219^r ¶ Sequitur oratio. xxxiiij. ex libro | orationum seu meditacionum de vita et | passione ihesu. |

Bl. 222^v ¶ Oratio beati augustini. |

Bl. 224^r Linie 9: regnat in secula seculorum. Amen |

224 Blade 8vo. 19 Linier paa Siden. Med Signatur a-3, aa-ee. Uden Bladtal og Kustoder. Tilmalede Initialer.

Den i denne Bog anvendte Skrift er den samme, som findes i *Lucidarius*; dog anvendes kun den ene Form af *h*, og vi møde en Form af Ligaturen *st*,

i hvilken *s*'et er kortere end i den tilsvarende Ligatur i *Lucidarius*; men det karakteristiske Komma optræder ogsaa her. Som Bindetegn anvendes foruden / ogsaa // . Missalskriften i Titelen Bl. 1^r er den større Missalskrift fra det lübeckske Missale, som Matthæus Brandis trykte 1486. At Skriften i *Thomas a Kempis* gjør et noget andet Indtryk ved første Øjekast end i *Lucidarius*, har sin Grund i, at i den ene Bog er der latinsk, i den anden plattysk Text. En nøje Undersøgelse gjør det utvivlsomt, at vi have at gjøre med de samme Typer.

Fra det følgende Aar 1486 have vi den yderst sjældne plattyske Oversættelse af *Jydske Lov*, af hvilken Bog det kgl. Bibliothek har to Exemplarer. Den er udførligst og bedst beskrevet af Bruun¹⁾, som ogsaa refererer de tidligere Bibliografers Udtalelser om, hvem der har trykt

liber est diligendus.

¶ **Finis est sub ānis dñi. Mille simo. cccclxxxv.**

¶ **Incipiūt cap. j. libri de imitatione ihū xpī.**

De imitatione xpī ⁊ contemptu omniū vanitatū mūdi. c. j.

De humili sentire suiipius. c. ij.

De doctrina veritatis. c. iij.

De puidētia in agendis. c. iiij.

De elctōe sacraz scpturaz. c. v.

De inordiatīs affectionibz. c. vi.

De vana spe ⁊ elacōe fugi. c. viij.

De cauēda nīa familiarit. c. viij.

De obediētia ⁊ subiectōne. c. ix.

De cauēda supfluitat vboꝝ. c. x.

De pace acquirenda ⁊ zelo pfi-

ciendi. c. xi.

Af THOMAS A KEMPIS. 1485.

denne Bog, der ikke bærer noget Vidnesbyrd om sin Ophavsmand. Den er i Almindelighed bleven henført til Matthæus Brandis, uden at der dog er givet bestemte Støttepunkter for en saadan Opfattelse.

En Undersøgelse af den anvendte Skrift viser os imidlertid, at vi have *Lucidarius*-Typen for os: det karakteristiske Komma og de to forskellige Bindetegn ligesom i *Thomas a Kempis*; kun den ene af *Lucidarius*-Typens Former af *h* anvendes; der findes foruden de tidligere ogsaa nye Former af de lange Bogstaver *f* og *s*, der fører den lodrette Streg ned under Linien. I de større Overskrifter anvendes den større Missaltype fra Missalet 1486. Bogen bærer Signaturer ligesom *Thomas a Kempis*.

¹⁾ Aarsber. og Meddel. fra d. st. kgl. Bibl. I. Side 18—27.

Med Hensyn til Udstyrelsen maa det fremhæves, at Bogtrykkeren har villet pryde Bogen med xylograferede Initialer; dog har han ikke havt et tilstrækkeligt Antal, saa han har ofte maattet lade Plads staa aaben til Indmaling af Initialer. De xylograferede ere ganske morsomt komponerede med Blomster, groteske Hoveder og Dyr. Karakteristisk for Trykkeriets Mangel paa Initialer er den Omstændighed, at et omvendt *E* et Par Gange bruges for

tho syner manhelinghe

xxvi

Hth sick we vorwynnen tho syne
manhelinghe dar na schal he brekē
ane syne rechten beterynge dar he
omme vorwunnen is. iij marck de
me bunden vnde. iij marck deme konnynghe
Vnde slept he ene doth den he also vorwun
nē hefft dar wert he nicht vzetelos vore Vñ
slept he ene ock anders dar dorff he nicht vo
Ume wundē in dem antlate **T**re beterē

xxvij

Dz alle wunden de me nicht betec
ken kan myd den klederen edder ha
ren alse in deme antlate edder in der
hant Dar schalme twye also vele
vore beterē alse vor ene andere wundē Blift
eme ock welck aff sune alse dat eme de munt
edd nese edd dat oge to brokē wert vp ene
syde Dat schalmē beterē na gud lude seggēde

Af JYDSKE LOV paa Plattysk. 1486.

et *D*, og at et omvendt *Q* et enkelt Sted ligeledes maa gjøre Tjeneste for et *D*. Et temmelig tarveligt Træsnit findes Bl. 1¹⁾).

Paa 3 Steder, hvor nye Afsnit begynde, finde vi en xylograferet Bordure foroven og paa Textens ydre Side; det er den samme, der gaaer igjen alle tre Steder.

Lucidarius-Typen med sit overordentlig karakteristiske Snit maa iøvrigt tjene til Vejleder for os, naar vi nu skulle efterspore andre Tryk, der uden at bære udtrykkeligt Vidnesbyrd om Matthæus Brandis som deres Ophavsmand eller Lübeck som Trykkested, dog maa henføres til hans Presses ældste Frembringelser.

Vi finde da først en latinsk Bog i Folio med Titelen *Cronica slavica*²⁾,

¹⁾ Gjengivet af Bruun, anf. Skr. I. Tavle 2.

²⁾ Udgivet paany med en udførlig historisk og bibliografisk Indledning af *E. A. Th. Laspèyres*: *Chronicon Sclavicum*. Lübeck. 1865. En vedføjet Tavle giver en Række lithograferede Skriftprøver.

hvoraf to Exemplarer bevares i det kongelige Bibliothek. Bogen indeholder 38 Bl., trykte i 2 Spalter med 45 Linier paa Siden; den har hverken Bladtal eller Kustoder. Typerne ere de samme som de i Lucidarius anvendte; vi finde de 3 Former af *h*, som Bindetegn bruges / og som Komma |, ligeledes de 2 Former af de lange Bogstaver *f* og *s* fra *Jydske Lov* 1486. Tegnet **C** findes i samme Form baade i Lucidarius, Thomas a Kempis og i den foreliggende Bog. Titelen Bl. 1^r er trykt med den større Missaltype fra Lübecker Missalet 1486. Der er ladet Plads aaben til Initialer.

Krønikens Efterretninger gaa indtil Aar 1485, der altsaa sætter en Tidsgrændse, før hvilken Bogen ikke kan været trykt. Tidligere satte man Bogen til c. 1490, men nyere Kjendere af lübeckske Tryk ere tilbøjelige til at henhøre den til Tiden omkring 1486¹⁾. Lucidarius-Typen kjendes ikke i Tryk fra Matthæus Brandis' senere Virksomhed, saa det er sandsynligt, at Bøger trykte med den stamme fra hans første Periode, og at han senere, inden han forlod Lübeck for at begive sig paa Rejser, har afhændet denne Skrift.

Deecke har omtalt²⁾, at han havde fundet nogle Blade af en Udgave af *Chronicon Sclavicum*, der i Orthografien og Forkortningerne afviger betydeligt fra den her omtalte, men dog er udgaaet fra samme Trykkeri. Sandsynligvis kan der her slet ikke være Tale om en ny Udgave. Trykkeren har under Trykningen, der i hine Tider med de primitive Presser foregik langsomt, ændret i Satsen, saa at ikke alle Exemplarer af Bogen ere ens. At finde noget saadant er ingenlunde sjældent, og vi skulle senere fremdrage andre Bøger, hvor vi træffe det samme Fænomen. At give en fyldestgørende Forklaring paa denne Besynderlighed er ikke let. Jeg kan dog ikke her tilbageholde en Løsning af Gaaden, som en praktisk Bogtrykker engang fremkom med i en Samtale med mig, da jeg forklarede ham dette ganske mærkelige Forhold. Som bekjendt anvendte Bogtrykkerne i Aarhundreder en Læderballe til at paaføre Satsen Farve; for hvert Aftryk maatte Satsen behandles med Ballen paany. Det kunde da saare let hænde, at den klæbrige Balle rev en Del Typer op, og den derved frembragte Uorden i Satsen gjorde det da nødvendigt at sætte den eller de paagjældende Linier paa ny. Naar man betænker, hvor rigelig Forkortelser og Ligaturer anvendes i gamle Tryk, og hvor vaklende det plattyske Sprogs Orthografi dengang var, saa blive Forskjellighederne i Aftrykkene ganske forklarlige.

Med den samme Skrift er trykt *De wendesche kronike*, et lille Kwartbind, der hverken bærer Vidnesbyrd om Trykkested, Trykker eller Udgivelsesaar³⁾. Der kjendes kun to Exemplarer af denne Bog, hvoraf det ene findes i Lübeck og det andet i Danzig. Efter Deeckes og Laspeyres Vidnesbyrd og efter Facsimilen hos Laspeyres er denne Bog sikkert udgaaet fra Matthæus Brandis'

¹⁾ Se Laspeyres' Fortale S. LXXII ff.

²⁾ Beiträge zur Lübeckischen Geschichtskunde. 1. Heft. Lübeck, 1835. S. 19—20.

³⁾ Bogen er optrykt sammen med den latinske Text af Laspeyres, anf. Skr. Paa den vedføjede Tavle findes en Facsimile af Skriften; den er beskrevet af Deecke, Nachrichten etc. S. 4—5; efter Laspeyres (S. LVI) har den dog kun 101 Blade.

Presse. Vi finde alle de gjentagne Gange fremhævede karakteristiske Kjendetegn paa de Bøger, som han trykte med Lucidarius-Typen. Der er ladet Plads aaben til indmalede Initialer.

Det kongelige Bibliothek ejer et Exemplar af et lille Skrift paa 8 Blade i Folio, der ligeledes er trykt med Lucidarius-Typen. Et Exemplar i Lübeck er allerede fremdraget af Laspeyres¹⁾. Bogen, hvis Titel er *Tabula evangelica*, er en Slags Haandbog for Præster, indeholdende en kort Udsigt over Jesu Liv og en Fortegnelse over Aarets Evangelier og Epistler. Her en kort Beskrivelse:

Bl. 1^r Kol. 1 L. 1.: Incipit tabula euan|gelica Sacerdotibus | multum neces-
saria. | [D] Ominus noster ihesus xps | etc.

Bl. 8^v Kol. 2 L. 28: ◐ Et hec pauperi et simplici | sufficiat | remissio sacer-
doti. | ◐ Finis est. |

8 Blade med 2 Spalter, 42 Linier paa Siden. Uden Bladtal, Signatur og Kustoder. Bl. 1^r Sp. 1 Plads til et Initial. Titelen og en Overskrift Bl. 7^r Sp. 1 trykt med den større Missaltype fra Missale Lubecense 1486, ellers anvendes den karakteristiske Skrift fra Lucidarius.

Et af Typerne uafhængigt Vidnesbyrd om Lübeck som Trykkestedet for denne Bog er den Omstændighed, at jeg har fundet et Fragment af den indklæbet paa Indersiden af et Bind, der er udført i Lübeck for Klosteret i Bordesholm.

Endnu en Række mindre Skrifter, der hverken have Trykkested eller Aarstal, siges at være trykte med Lucidarius-Typen og synes derfor at maatte tilskrives Matthæus Brandis. Da de opbevares som store Sjældenheder i udenlandske Bibliotheker, hvortil jeg ikke har havt Adgang, maa jeg her nøjes med at give Titlerne og de fornødne Henvisninger.

1) *Eyne schone lefflike lere unde underwysinge wo ein iewelick man syn husz regeren schal*. U. St. o. A. 4^o2). Deecke siger, at Typerne synes noget slidte. Facsimilen hos Laspeyres viser et S hørende til Missaltypen, der ikke ellers kan paavises hos Matthæus Brandis. Det kan vel derfor være tvivlsomt, om han er Bogens Trykker, eller om han maaske har afhændet Skriften til en anden. Som Komma bruges ikke Lucidarius-Typens | men derimod den skraa Streg /.

2) En *plattysk Bønnebog*, som findes i Wolfenbüttel³⁾. Deecke angiver ikke, med hvilken Skrift den er trykt, men henfører den bestemt til Matthæus Brandis, hvilket sikkert betyder, at han i den mener at gjenkjende Lucidarius-Typen.

3) En Bog i lille Oktav paa 32 Sider med Titel *Van der Pestilencien*⁴⁾, der

¹⁾ Anf. Skr. S. LXVIII, Anno III. Facsimile paa den vedføjede Tavle.

²⁾ Deecke, Nachrichten etc. S. 5—6. Skriftprøve efter Exemplaret i Lübeck paa Tavlen hos Laspeyres, Anf. Skr.

³⁾ Deecke, Nachrichten etc. S. 7.

⁴⁾ Laspeyres, Anf. Skr. S. LXXVII—LXXVIII. Facsimile efter Exemplaret i Lübeck paa den vedføjede Tabel.

dog ikke er af medicinsk Indhold; den maa nærmest betegnes som en Opbyggelsesbog i Pesttider.

4) Et Skrift i Stadsbibliotheket i Lübeck paa 24 Blade i 4to indeholdende et Ritual for to kirkelige Festdage: *festum compassionis intemeratae virginis* og *festum praesentationis gloriosissimae virginis*¹⁾. Facsimilen viser en Del Uoverensstemmelser med Lucidarius-Typen, saa det synes ikke afgjort, at Deeckes utrykte Antagelse, som Laspeyres refererer, at Bogen er trykt af Matthæus Brandis, er rigtig.

I 1889 udgav Boghandlerne Gilhofer & Ranschburg i Wien en fotolitografisk Gjengivelse af et i deres Besiddelse værende lille plattysk Skrift, som Dr. Hofmeister i Rostock i den ledsagende Text henfører til Matthæus Brandis²⁾. Bogen, hvoraf her gives en Beskrivelse, omhandler en Begivenhed, der gjorde en ikke ringe Opsigt i Datiden, nemlig en Del Jøders Tyveri af Hostien i Kirken i Sternberg i Mecklenburg; de ikke alene stjal den, men stegte og spiste den. Det skete i Aaret 1492.

Bl. 1^r Sterneberch. (Træsnit.) Van den bosen ioden volget hyr eyn gheschicht | Dar to van den suluen eyn merklik ghedycht |

Bl. 1^v ◐ Int iaer vnses heren Dusentveerhunderttwe | vndenegentich. an deme dage sunte Seueri vnde | etc.

Bl. 4^v L. 31. ipsa die veneris. ante iude et. Simonis de yoden | worden ghebrant. Finis.*

4 Bl. 4to. 32 Linier paa Siden. Uden Bladtal, Signatur og Kustoder.

Typerne siges af Hofmeister at være de samme, hvormed Bogen: *Jac. de Clusa, De erroribus et moribus christianorum. Lübeck, 1488*³⁾ er trykt. Denne Bog er trykt af den gaadefulde lübeckske Bogtrykker, hvis Mærke var tre Valmuefrugter og et Dødningehoved. At denne skulde være identisk med Matthæus Brandis, er en Formodning af W. Seelmann⁴⁾, som seer ganske plausibel ud og er antagen af alle tyske Bibliografer, der beskjæftige sig med disse Spørgsmaal, men som dog ikke er andet end en Formodning. Vi skulle forhaabentlig senere komme til at undersøge dette Problem nøjere. Foreløbig ville vi ikke indskrive *Sterneberch* blandt de utvivlsomme Frembringelser af Matthæus Brandis' Presse.

Andre Bøger har jeg ikke fundet omtalte som trykte med Lucidarius-Typen; det er jo imidlertid et ikke ringe Antal, der her er paavist, og Sandsynligheden taler for, at de alle ere trykte omkring Aarene 1485—1486. Vi gjenfinde ikke denne Skrift i Matthæus Brandis' senere daterede Frembringelser, og hele Udførelsen og Udstyrelsen knytter dem nøje sammen.

Den Virksomhed, som Matthæus Brandis strax udfoldede i Aaret 1485, maa have henledet Opmærksomheden paa ham og skaffet ham Ry for at være

¹⁾ Laspeyres, Anf. Skr. S. LXXXVI. Anm. 130. Facsimile paa den vedføjede Tavle.

²⁾ Ogsaa beskrevet af Hofmeister, Jahrb. f. mecklenb. Gesch. 54. S. 200.

³⁾ Den bedste Beskrivelse af denne Bog gives af Voulliéme, Die Incunabeln d. Univ.-Bibl. zu Bonn. 1894 Nr. 588 (Beihefte zum Centralbl. f. Bibliothekswesen. XIII.)

⁴⁾ Centralbl. f. Bibliothekswesen. I. S. 19 ff. = Mitth. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. II. S. 11 ff.

en dygtig Mester i den ædle Kunst, thi det blev ham overdraget af den kirkelige Øvrighed at trykke et *Missale til Brug for Stiftet Lübeck*.

Seelen saa et Exemplar af dette Missale i Cph. Gensch von Breitenau's Bibliothek. Desværre giver han ikke nogen nøjere Beskrivelse af det, men nøjes med at aftrykke Fortalen¹⁾. Denne lyder i Oversættelse saaledes:

»I Gudsmenneskets, vor Herre Jesu Christi, Tusinde Fire Hundrede og seksogfirsindstyvende Aar, efter den hellige Ærkeengel Michaels berømmelige Fest, i den ærværdige Fader i Christo Hr. Albert af den adelige Slægt Crummedik fra Holsten, den 23. lübeckske Biskops 20de Embedsaar, har han selv, bevæget af sin Fromhed og stolende paa den almægtige Guds Barmhøjertighed og hans salige Apostle Peters og Paulus' Fortjenester og Myndighed, sørget for at formane de fromme Præster til hyppigt at holde Gudstjeneste efter saadanne Missalbøger, der nu omhyggeligt ere redigerede og rettede efter den rette lübeckske Regel og udførte og fuldkommede ved Bogtrykkerkunsten af den kløgtige Mester Matthæus Brandis i den berømmelige kejserlige Stad Lübeck, — og har i Herrens Barmhøjertighed skjænket alle Præster, der altid med Andagt holde Gudstjeneste efter disse rettelig anbefalede hellere end efter de fordærvede Bøger, 40 Dages Aflad af de dem paalagte Poenitentser.«

Denne lange Sætning, der paa Latin tager sig ulige bedre ud end paa Dansk, giver os altsaa Oplysning om, at Matthæus Brandis 1486 havde fuldendt Trykningen af et lübecks Missale. Siden Seelens Dage er det imidlertid ikke omtalt af nogen Bibliograf. Den bedste Kjender af den gamle liturgiske Literatur, Englænderen Weale, der har gennemløst alle Europas Bibliotheker og som Resultat af sine Undersøgelser har givet en værdifuld Bibliografi over Missaler²⁾, anfører for Lübecks Vedkommende to Missaler, af hvilke han ikke tør identificere noget med det af Seelen omtalte fra 1486. Det kgl. Bibliothek besidder defekte Exemplarer af begge disse Missaler, og ved at undersøge dem nøjere blev det mig snart klart, at det, som Weale anseer for at være det yngste, og som han sætter til c. 1499, i Virkeligheden er langt ældre, idet hele Udstyrelsen f. Ex. Mangelen af trykte Initialer og Arrangementet af Messens Kanon paa tospaltede Sider peger paa en tidligere Tid. Ligeledes har Weale afgjort Uret, naar han formoder, at Steffan Arndes har trykt det, thi dennes Missalskrift, baade den, som han anvendte 1486 i Slesvig, og den, som han senere (1504) anvendte i Lübeck, er ganske forskjellig fra den, som vi finde i dette Missale. Weale har seet og undersøgt 3 Exemplarer, som findes i Lübeck³⁾ og Kiel samt i vort kgl. Bibliothek, men de ere alle defekte og have ikke kunnet vejlede ham med Hensyn til Bogtrykkeren og Trykkeaaret. Ved at sammenligne vort Exemplar af dette Missale med det af Matthæus Brandis 1510 i Kjøbenhavn trykte *Missale Hafniense* blev jeg slaaet ved den overordentlige

¹⁾ Selecta litteraria. 1726. S. 603—604. Nachrichten v. d. Ursprung u. Fortgang d. Buchdruckerey in Lübeck. 1740. S. 13—14. Smlg. Seelen, Bibl. Breitenaviana III. 1747. S. 132.

²⁾ Bibliographia liturgica. Catalogus Missalium Ritus Latini. Londini 1886. 8°.

³⁾ Exemplaret i Lübeck er sandsynligvis det, som før tilhørte Breitenau; dennes Bibliothek blev nemlig skjænket til Staden Lübeck. (Werlauff, Det kgl. Biblioth. Hist. 2. Udg. 1844, Side 142.^b)

rahatur dicentes. **V**ene omnia
fecit. et surdos fecit audire: et mu-
tos loqui. **V**erbo dicit si fuerit do-
recatus est moyses in **O**dero vi-
spectu domini dei sui et dicit. **D**ecatus
est moyses in spectu domini dei sui et dicit
quare domine irascaris in populo tuo. **P**re-
tere aui mi tui. memeto abraham isaac et
iacob quibus iurasti dare terram fluentem
lac et mel. et placatus factus est dominus et
malignitate quam dicit facere populo
positas quas domine **S**ecretum. suo.
affertus intendere. quas facis
altaribus exhibemus: ut nobis
indulgentiam largiendo. tuo no-
mini dent honorem. **R**edam

bus: ut sublimitas sit virtutis
dei. et non esse nobis. **I**n omnibus
tribulatione patimur: sed non an-
gustiamur. **E**speriamur: sed non desiti-
tuimur. **D**escutione patimur: sed
non derelinquimur. **D**eficimur: sed
non pigimus. **S**emp mortificatio-
nem ihu in corde nro circūferē-
tes: ut et vita ihu in corporibus
nris manifestetur. **S**ed mattheu
Quill: **T**ransferre ihu: secuti sunt
eu duo ceci. clamantes et dicen-
tes: **M**iserere nostri: fili dauid
Ihu autem venissent domum: ac cec-
cunt ad eu ceci: et dicit eis ihus.
Meritis quia possunt hoc facere

Lighed mellem den større Missalskrift, der anvendes i disse to Bøger. Man vil ved første Øjekast være tilbøjelig til at erklære det for at være den samme Skrift, og først en nøje Sammenligning viser en Række smaa Forskjelligheder. Det er et saa karakteristisk Snit, og særlig Versalerne frembyde saa mange originale Former, som ellers ikke findes i andre Trykkeriers Missaltyper, saavidt jeg har kunnet kontrollere det, at jeg ikke tager i Betænkning at erklære det af Weale til ca. 1499 ansatte Missale for at være Matthæus Brandis' Missale fra 1486. Ganske mærkelig og af Betydning for Bevisførelsen er ogsaa Anvendelsen af den lodrette Streg | som Komma ligesom i Lucidarius-Typen.

At give en udtømmende og fyldestgørende Beskrivelse af Bogen paa Grundlag af et defekt Exemplar som det, jeg har for mig, lader sig ikke gjøre. Weales Beskrivelse kan, saa knap og kortfattet den er, næppe heller gjøre Fordring paa absolut Korrekthed, da han ikke har havt de tre defekte Exemplarer, som han kjendte, paa en Gang samlede for sig.

Bogen er en smuk Foliant, der mindst har havt 267 Blade. Kalenderen fylder i alle gamle Missaler 6 Blade. Det første Blad har efter Seelens Vidnesbyrd baaret den ovenfor oversatte Fortale; sandsynligvis har den ligesom en ganske tilsvarende af Biskoppen i Åbo i dette Stifts Missale, der tryktes 1488 af Bartholomæus Gothan i Lübeck, staaet paa Bagsiden af Bl. 1¹). Efter Kalenderen har der sandsynligvis ligesom i alle andre Missaler fulgt mindst et Blad med de almindelige Formularer for Exorcisme af Salt og Vand o. s. v. Weale mener, at første Læg kun har indeholdt Kalenderen med 6 Blade; jeg antager, at det, som her udviklet, har havt mindst 8 Blade. Første Del af Missalet med Evangelierne og Epistlerne samt det øvrige Apparat til Søndagsgudstjenesten indeholder 110 Blade, hvoraf Bl. 21—110 have Bladtal. Messens Kanon, som følger derefter, fylder 10 Blade. Endelig kommer Helgendelen Bl. 111—248, alle med Bladtal undtagen det sidste. Naar Weale angiver 140 Blade efter Messens Kanon, da synes der at foreligge en Fejltælling, da vort Exemplar er komplet i Slutningen. Bogen har altsaa efter denne Beregning indeholdt mindst 267 Blade, hvoraf mindst 22 mangle i det kgl. Bibliotheks Exemplar.

Missalet er særdeles smukt trykt i to Spalter paa svært Papir. Spaltens Højde er 281 Mm., og der findes 35 Linier paa Siden, i Messens Kanon, der ogsaa som i de ældste Missaler er trykt tospaltet, dog kun 19. Der findes hverken Signatur eller Kustoder. Der er anvendt 3 Slags Typer, hvoraf den større Missaltype ovenfor er omtalt som den, der ved sit Snit viser hen til Matthæus Brandis som Ophavsmanden. Den afviger betydeligt fra den større Missalskrift, som Lucas Brandis støbte til Gothan, og som han selv anvendte i Odense Missalet 1483²). Den mindre Missaltype ligner i Snittet²) meget den tilsvarende i Lucas Brandis' Trykkeri, men en nøje Sammenligning viser dog en Del væsentlige Afvigelser. Kanonskriften er ogsaa original. Matthæus Bran-

¹) Hvis Exemplaret i Lübeck er det tidligere Breitenauske, har det siden dets Indlemelse i Bibliotheket mistet det første Blad.

²) Smlgn. Bilaget Bogvennen 1893. S. 20.

dis synes altsaa at have staaet paa egne Ben ved Udførelsen af dette store Arbejde. Han har ikke magtet at udstyre Bogen med xylograferede Initialer; der er ladet Plads aaben til at indmale saadanne. Der kan være adskilligt, der synes at røbe den mindre øvede og uerfarne Bogtrykker: Farven er ofte ujævn, og de med rød Farve trykte Linier staa ikke sjældent skævt. Ikke desto mindre har Matthæus Brandis ved dette betydelige Værk sikret sig en ærefuld Plads blandt Nordtysklands ældre Bogtrykkere.

Hermed have vi udtømt de sikre Vidnesbyrd om Matthæus Brandis' ældste Virksomhed i Lübeck. Han forsvinder nu for os indtil Aaret 1497, hvilket jo er ganske paafaldende. Seelmann har, som oven for omtalt, søgt at udfylde denne Lakune i Matthæus Brandis' Liv ved at antage, at han er den gaadefulde Bogtrykker med de tre Valmuefrugter i sit Mærke. Dette Spørgsmaals nærmere Drøftelse skulle vi ikke her nærmere komme ind paa, men ville derimod forfølge de sikre Vidnesbyrd om Matthæus Brandis' Liv og Virksomhed.

Det næste sikre Datum i hans Liv er som sagt Aaret 1497, da han hjælper sin Broder Lucas med Trykningen af Odense Breviaret, som vi allerede have dvælet ved¹⁾. Dette Aar er tillige det sidste sikre Vidnesbyrd om hans Virksomhed i Lübeck. Vi træffe ham 1504 i Ribe, og det er umuligt at sige, hvor han har opholdt sig i Mellemtiden, om i Lübeck eller i Ribe eller andet Steds. Hans senere Liv synes at være tilbragt paa Rejser; han blev en vandrede Bogtrykker, der udøvede sin Kunst paa nye Steder, hvorhen enten Tilfældet eller bestemte Opgaver kaldte ham. Hans Materiel vexler stadigt, og man faaer det Indtryk, at han i sine senere Aar ikke var saa særlig godt forsynet med Typer.

IV

I Aaret 1502 udkom der en Bog, trykt af Matthæus Brandis, men uden Angivelse af Trykkestedet, med Titel *Medicina spiritualis*. Det er et Værk, forfattet af den polske Theolog NICOLAUS DE PLOVE eller DE BLONY, lidt efter Midten af det 15. Aarhundrede; det er en Slags Haandbog for Præster, der giver en Fremstilling af den romerske Kirkes Sakramentlære og Sakramentpraxis, og var særdeles populær i Slutningen af det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Der nævnes Udgaver fra 1480, 1487, 1488, 1490, 1492, 1493, 1496, 1499. Det kgl. Bibliothek ejer desuden Udgaver fra 1502, 1508 og 1516.

Denne Bog, som ikke tidligere har været fremdragen, findes i et smukt Exemplar i det kgl. Bibliothek og fortjener en nøjagtig Beskrivelse.

Bl. 1^r (Titel) Tractatus valde notabilis et | multum perutilis. dictus medicina spiritualis De sa-|cramentorum noticia et cognitione de ipsorum per | clericos et sacerdotes fideli et deuota administra|tione. De expositione misse et ipsius celebratione | rite facienda. De horis Canonicis dicendis et

¹⁾ Bogvennen. 1893. S. 20—22.

de|bite persoluendis. dcque (sic) censuris ecclesiasticis videlicet | excom-
municatione suspensione ecclesiastico interdico ac ir|regularitate Cano-
nice promulgandis et obseruandis. |

Bl. 1^v tomt.

Bl. 2^r Sp. 1. [M]Edice cu|ra te ipsum. Lu. | etc.

Bl. 132^v Sp. 2. *Slutn.*: Finit tractatus perutilis | de administratione sacramen-
torum. de expositione officij misse. | de dicendis horis canonicis. | deque
censuris ecclesiasticis cano|nonice (sic) obseruandis. Impressus | per Ma-
theum brandis. Anno domini. M.D.ij.

Bl. 133^r Sp. 1. Tabula huius | tractatus. |

Bl. 133^v Sp. 2. L. 10: Cautele circa prædicta obseruan- | de. fo. cxxxii.

Bl. 134 tomt.

134 Bl., 2 Spalter, 33 Linier paa Siden, uden Bladtal og Kustoder. 1ste
Læg uden Signatur, de følgende signerede a til p (med 8 Blade i Læget) og
q (med 6 Blade). Tilmalede Initialer.

Tractatus valde notabilis et

**multā pucilis·dicens medicina spūalis De sa-
cramentorū noticiā et cognitione de ipsorū per-
clericos et sacerdotes fideli et deuota administra-
tione·De expositione misse et ipius celebratōne
rite faciēda·De horis Canonicis dicendis et de
bite psoluendis·Deqz censuris eccl.iciis videlicet
excoicatione suspēsiōne eccl.icio interdico ac ir-
reglaritate Canōice pmulgādis et obseruādis·**

Titelbladet af MEDICINA SPIRITUALIS. 1502.

Denne Bog har en særlig Betydning derved, at den bringer en Afgjørelse
paa det svævende Spørgsmaal, hvem der har trykt *det plattyske Udtog af Saxo*.

Denne Bog *de denscke kronike* er udførligt beskrevet først af Nyerup¹⁾ og
dernæst af Bruun²⁾; det vil derfor være overflødigt her at give en ny Beskri-
velse. Her skal kun fremhæves, at den i Udstyrelse stemmer nøje overens
med den nylig beskrevne *Medicina spiritualis*. Det er den samme Skrift, der
anvendes i begge; i begge finde vi et Slags Titelblad, der er arrangeret paa
samme Maade, og Missaltyper anvendes i første Linie af nye Afsnit.

Der er gjort mere for Udstyrelsen af Saxo, idet der er anvendt xylo-
graferede Initialer, der dog alle ere smaa og tarvelige undtagen det store *D*
Blad 2^r, der allerede findes i Odense Breviaret af 1497³⁾. Saxo har desuden
Signaturer. Missaltypen er ogsaa en anden og større, men er den samme *større*
Missalskrift, som Matthæus Brandis 1510 anvendte i Missale Hafniense. De

¹⁾ Spicileg. bibliogr. S. 160—68. ²⁾ Aarsber. og Meddel. fra d. st. kgl. Bibl. I. S. 39—43.
³⁾ Gjengivet Bogvennen. 1893. S. 5.

Den anvendte Skrift
er en karakteristisk lille
Schwabacher. I Kolum-
neoverskrifterne og første
Linie af nye Afsnit an-
vendes en Missaltype, som
ved nærmere Sammen-
ligning viser sig at være
den mindre Type, som
Matthæus Brandis an-
vendte 1510 til det kjø-
benhavnske Missale. En-
kelte Versaler gjenfindes i
hans større Missalskrift.

ældre Bibliografers Formodning, at Matthæus Brandis har trykt Bogen, maa derfor siges at være vel begrundet.

Der er fremsat de forskjelligste Meninger om, naar Udtoget af Saxo er trykt. Bruun er den, der sætter den senest, nemlig til c. 1490, med den Tilføjeelse, at den vel kan være trykt tidligere. Sikker Afgjørelse paa Spørgsmaalet kan selvfølgelig ikke gives, men jeg kan ikke tilbageholde den Formodning, at Bogen er trykt efter 1500, omtrent samtidig med *Medicina spiritualis*. Saxo-

Oyt is de denische kronike
 de Saxo grammaticus de poeta ersten gheschreiff
 in dat latine ende daer na in dat dudesc̄ ghesette
 is Vnde inholt dat van Abrahams tyden is denne
 marcken en konninkryke ghewezen vñ sodder heffe
 Egene kon ninghe vñ heren alleijd ghehat Vñ dar
 tho van vele groter manheyt starke vnde vele grote
 werke mit vele meer wonders de gheschem syn by
 dyffer konninghe vñ dat denische volck.

Titelbladet af SAXO paa Plattysk. c. 1502.

typen kan ikke paavises i Bøger, trykte før 1500, og det er vel ikke usandsynligt, at hans Udgave af Saxo staaer i en vis Forbindelse med hans Rejse nord paa til Danmark for at bryde sig en ny Vej, den Rejse, paa hvilken vi finde ham i Ribe 1504.

Et Exemplar af Bogen i Universitetsbibliotheket i Christiania er mærkværdigt derved, at de 3 første Ark vise en Mængde orthografiske Afvigelser fra de andre kjendte Exemplarer¹⁾. Det er ikke en ny Udgave af Bogen, men kun en Satsvariant²⁾.

Klemming³⁾ har givet Facsimile af et Confraternitetsbrev fra Prædikebrødrenes Orden, der findes i det kongelige Bibliothek i Stockholm. En nøjere Undersøgelse af de her anvendte Typer viser, at Texttypen er Matthæus Brandis' Saxotype, Missaltypen i første Linie er den større Missalskrift fra Missale Hafniense 1510, og det xylograferede *D* gjenfindes i Saxo. Et andet lignende Confraternitetsbrev for samme Orden findes i Upsala Universitetsbibliothek og beskrives sammesteds af Klemming; efter ham er det trykt med samme Typer. Det fremgaaer af begges Text, at de ere trykte 1501. Et tredie saadant Brev i Stockholm er sandsynligvis ogsaa trykt med samme Skrift, skjønt Klemming (Side 81—82) intet siger derom. Resultatet af Typeundersøgelsen peger bestemt paa Matthæus Brandis som Bogtrykkeren, hos hvem Ordensprovinsen *Dacia's* Forstander, Broder Gudmund, bestilte disse Blanketter. Thi disse Breve ere Blanketter, der kunde udfyldes med Navnene paa Personer, der havde gjort sig fortjente af Ordenens Klostre og Institu-

¹⁾ Bruun, Anf. Skr. S. 43. ²⁾ Smlgn. ovenfor S. 14. ³⁾ Sveriges Bibliografi. 1889 ff. S. 80.

tioner, og hvorved de fik Andel i de Naadeskatte, som Ordenen erhvævede og nød godt af, ligesom de efter Døden skulde blive erindrede i Munkenes Bønner.

Skjønt der hidtil kun er fundet Exemplarer af disse Breve i Sverrig, er der næppe nogen Tvivl om, at de ogsaa have været anvendte her i Danmark, der sammen med Sverrig og Norge hørte til Ordensprovinsen Dacia. Hvor Matthæus Brandis har trykt disse Blanketter, kan ikke afgjøres.

I Aaret 1504 udkom den første Bog, der er trykt i Ribe, fra Matthæus Brandis' Presse. Hvorledes han fandt sin Vej til denne By, kan ikke oplyses; men Ribe var den Gang en temmelig betydelig By, Sædet for Biskoppen og Domkapitlet og med mange Klostre.

Dm nooghē mā wil ev neffning ware. c. lū.
Hoghet vmbosinā bondhūs tre mark loglige
 forti at hā ey wilde ware neffning oc taghē
 thñ aff hannū tho er hā icke o: saghe thē mē
 mē e so offthe som han kressues loglige til neffning
 atware om han ev i ganghē gialde e tre mark so
 lenge ath han wordhē so fatugh at han hasuer ey
 tre mark.

Si exactor ꝛc. Utrū exactor potest intimidādo aliquā causam con-
 tra aliquē publicare in placito ꝛ postea ꝑ monitōem duozꝛ syllingh
 contra iniuriantem excqui patet in constitutione Erici regis prioris
 Erici regis filij ꝛ vlt. mo.

Si exactor extorsit. Uide pensā nolēs fieri neffning simile in cer-
 nis statutis cōmunitatū cōtra recusantes officia publica.

Ath neffningh sculle ey swarie thñ samme
 dagh thē the i rages Rāplin lū.
Neffningi nō debēt de aliqua causa suo iuramē
 to discutere illo die quo instituunt quia non
 possunt habere min⁹ ꝑ vij dies vt veritas inquirat
 in causa quā debent iurare.

Af JYDSKE LOV. Ribe, 1504.

Det var *Jydske Lov*, som Matthæus Brandis her trykte; 18 Aar tidligere havde han trykt den i Lübeck paa Plattysk, nu trykker han den danske Text med latinsk Oversættelse og den viborgske Biskop Knud Mikkelsens Fortolkninger. Bogen er omhyggelig beskrevet af Bruun¹⁾, saa vi skulle her kun dvæle ved dens typografiske Stilling blandt Produkterne fra Matthæus Brandis' Presse.

I denne Bog, der er i Kvartformat og har 150 Blade, er der kun anvendt to Slags Skrift. Med den større er trykt den danske Text og den latinske Oversættelse. Det er den samme gotiske Skrift, som Brødrene Matthæus og

¹⁾ Anf. Skr. I. S. 123 ff.

Lucas anvendte i Lübeck 1497 til Odense Breviaret¹⁾. Som tidligere er fremhævet, kan man formode, at denne Skrift er kommen i Matthæus' Besiddelse efter Lucas' Død, men noget bestemt herom kan ikke siges.

Den mindre Skrift er ny, og vi finde kun et enkelt Spor af den i andre Bøger fra Matthæus Brandis' Haand, som nedenfor skal omtales. Den er en

Træsnit fra JYDSKE LOV. Ribe, 1504.

lille, temmelig uklar gothisk Skrift, der gjør Indtryk af at være meget slidt. Initialerne ere tilmalede. Der findes i Bogen fire Træsnit, der ere tarvelige Kopier efter populære Billeder i Folkebøger og Opbyggelsesbøger. Det ene af disse Træsnit er gjengivet af Bruun²⁾. Et af de andre, der pryder Titelbladet og forestiller den bekjendte folkelige Figur Marcolfus og hans Kone for Kong Salomon, staaer i nøje Forhold til et lignende Billede, der pryder Titelbladet til en gammel plattysk Udgave af Folkebogen om Marcolfus, som det kongl.

¹⁾ Se Bogvennen 1893, S. 20—22. ²⁾ Anf. Skr. I, S. 127.

Bibliothek ejer. Det ene synes at være en Kopi af det andet, udført ved Gjennemtegning paa Træklodsen. Størrelsen af Billedet indenfor Rammen er ens, og en Mængde af de væsentlige Linier vise en paafaldende Overensstemmelse. Der er næppe Tvivl om, at Matthæus Brandis' her gjengivne Billede er Originalen. Marcolfus-Udgaven er uden Trykkested og Trykkaar, men maa være trykt i Lübeck af Stephan Arndes omkring Aar 1505.

Det er jo højst sandsynligt, at Matthæus Brandis har udfoldet en større Virksomhed i Ribe, men der er ikke bevaret noget sikkert Spor deraf. Han forsvinder fuldstændig for os, og vi gjenfinde ham først 1510 i Kjøbenhavn. Hvor han har virket, og hvad han har virket i de mellemliggende 6 Aar, vides ikke.

Kjøbenhavn havde allerede i omtrent 20 Aar været Sædet for Gotfred af Ghemens Bogtrykkeri. Det var vel ikke nogen ringe Virksomhed, han udfoldede, men de Bøger, som udgik fra hans Presse, vare gennemgaaende smaa og tarveligt udstyrede. Han arbejdede under saare indskrænkede Vilkaar og naaede aldrig at faa sit Materiel fornyet; det var derfor fornuftigt af ham at holde sig til den let sælgelige Opbyggelseslitteratur og Folkedigtning; han magtede ikke de store Opgaver som for Exempel at trykke et Missale¹⁾.

Hvis Bruuns Formodning er rigtig, at i en Liste over vaabenført Mandskab i Kjøbenhavn, der sandsynligvis maa henføres til Aaret 1510, Navnet »Mattis Bogtrykker« peger paa Matthæus Brandis og »Mester Gotfred« paa Gotfred af Ghemen, saa have de begge opholdt sig samtidig i Kjøbenhavn. Dog tyder alt paa, at Gotfred af Ghemens Virksomhed standsede just det Aar, da hans Konkurrent dukkede op.

Det eneste bevarede Værk fra Matthæus Brandis' Presse i Kjøbenhavn, er det store *kjøbenhavnske Missale*, der udkom 1510. Det er vel ikke usandsynligt, at det just var for at udføre dette Arbejde, at han slog sig ned i Kjøbenhavn, vel sagtens paa Foranledning af Domkapitlet. Hans lübeckske Missale fra 1486 har været kjendt og benyttet i Danmark, hvilket sees af det kgl. Bibliotheks Exemplar, der har haandskrevne Tilføjelser, som vidne om Benyttelse i en dansk Kirke. Hans Ophold og Virksomhed i Ribe har jo sikkert ogsaa henedet Opmærksomheden paa ham.

Af dette smukke Værk paa 311 Blade i Folio bevarer de to eneste kjendte Exemplarer paa det kgl. Bibliothek. Det er beskrevet af Bruun²⁾, og der er derfor ingen Grund til her at give en ny Beskrivelse af Bogen.

Af de to Slags Missalskrift, som vi finde anvendte i dette Missale, er den mindre ganske forskjellig fra den, som Matthæus Brandis anvendte 1486 til Lübecker Missalet; den er skaaren og støbt efter den større Missaltypes Snit og harmonerer ganske i Karakteren med denne. Derimod minder den større Missalskrift i høj Grad om den tilsvarende fra Lübecker Missalet; Ligheden er saa stor endog i Enkeltheder, at jeg i Begyndelsen antog dem for identiske, hvilket bragte mig paa den Tanke at henføre det defekte Lübecker Missale til

¹⁾ Smlgn. Bruun i Aarsskrift for Boghaandværk. 1890. S. 7—31.

²⁾ Aarsber. og Meddel. fra det st. kgl. Bibl. I. S. 185—88.

te pro uniuersa terra . iubilare
 deo uniuersa terra . psalmum di-
 cite nomini eius . venite et audite
 ⁊ narrabo vobis omnes qui time-
 ris deū quanta fecit dñs ante me
 H. Reddā tibi vota mea reddam
 tibi vota mea que distulerunt la-
 bia mea H. Locutū ē os meum in
 tribulatione mea locutum est os
 meū in tribulatione mea holocau-
 sta medullata offeram tibi alla.
Deus quinos ꝑ hui⁹ Berci.
 sacrificij venerāda cōmercia:

reteri: sed vigilemus et sobrii
 sim⁹. Qui enim dormiūt: na-
 cte dormiunt. ⁊ qui ebrii sunt.
 nocte ebrii sūt. Ados autē qui
 diuisi sum⁹. sobrii sumus. indu-
 tilozicā fidei ⁊ caritatis. ⁊ ga-
 leas spem salutis. Dormiam
 nō posuit nos deus in iram.
 sed in acquisitionē salutis. ꝑ
 dñm nrm ihesum cristum. qui
 mortu⁹ est ꝑo nobis. ut siue
 vigilem⁹. siue dormiamus. si
 mul cus illo viuamus. **Pror.**

Matthæus Brandis. En nærmere Undersøgelse viste dog snart en Række smaa Forskjelligheder, hvoraf den væsentligste er en Forskjel i Højden, idet 20 Linier i det kjøbenhavnske Missale er 5 Mm. højere end 20 Linier i det lübeckske.

Denne nye Skrift maa Matthæus Brandis allerede have havt 1501, da han trykte de omtalte Blanketter for Prædikebrødrene, og den nye mindre Skrift anvendte han allerede 1502 i *Medicina spiritualis*. Kanonskriften er ogsaa ny.

Han har aabenbart bestræbt sig for at udstyre det kjøbenhavnske Missale saa smukt, som hans Materiel tillod ham. Papiret har i saa Henseende gjort ham Vanskeligheder; det er tyndt og forholdsvis tarveligt, saa Trykket staar ikke rent og skarpt. Af Initialer er anvendt en Række tarvelige smaa paa 16—17 Mm. Højde, der synes at være skaarne til dette Værk; og det var ogsaa hans Hensigt at anvende større xylograferede Initialer paa passende Steder, men da det kom til Stykket, viste det sig, at han ikke ejede det fornødne Antal; derfor finde vi kun saadanne (43×43 Mm. store) paa 6 Steder, medens der paa 7 Steder er ladet Plads aaben, der aldrig er udfyldt. De anvendte Initialer ere *B, E, G* og *P*, og af disse staaer *E* Bl. 138^r for et *C*, og det samme *E*, vendt paa Hovedet, maa gjælde for et *D* Bl. 78^r. Intet af disse Initialer kjende vi fra hans tidligere Bøger, men de høre til en Række, af hvilken *D* benyttedes 1497 i Odense Breviaret og senere i Saxo, og *A, C, F, I* og *S* findes i Odense Breviaret. Af dette Sæt Initialer synes han altsaa kun at have havt faa tilbage 1510; dog finde vi et *F* hørende til samme Række blandt det Materiel, hvormed Poul Ræff trykte i Kjøbenhavn, og som han erhvervede efter Matthæus Brandis.

Bogen synes at vidne om en Mester paa Retur, Kolumnerne ere ofte daarligt afrettede, og de med rød Farve indtrykte Ord og Linier staa ikke sjældent skævt. Farven er mange Steder bleg og ujævn. Der blev trykt Exemplarer af Bogen paa Pergament, men af saadanne er kun bevaret et enkelt Blad, som er modtaget i det kgl. Bibliothek fra Rigsarkivet, hvor det fandtes som Omslag om et Regnskab.

Her er vel Stedet til at omtale Resterne af et andet Missale, som ogsaa er trykt af Matthæus Brandis. Det er 4 Stykker, hvoraf kun ét helt Blad, af et Pergamentexemplar af et Missale, der bevares i det kgl. Bibliothek.

Dette Missale har været udstyret ganske som *Missale Hafniense*; det har 34 Linier paa Siden, 2 Linier mere end det kjøbenhavnske, men bærer som dette røde Bladtal og er trykt med de samme to Missalskrifter. De samme Initialer paa 16—17 Mm.s Højde gjenfinde vi her; dog udvise Fragmenterne en ny Form af Initialet *J* foruden 3 Former, der ere fælles for dem og det kjøbenhavnske Missale.

Medens Matthæus Brandis i 1510 trykte Signaturerne med den større Missaltype, finde vi her Signaturen trykt med den lille Skrift fra *Jydske Lov* 1504, foruden her det eneste Sted, hvor denne Skrift findes i bevarede Tryk fra Matthæus Brandis' Presse.

De 4 Stykker give os ingen Vejledning med Hensyn til at bestemme, for hvilket Stift dette Missale har været trykt, ikke heller er det muligt at afgjøre,

naar det er udført. Skulde det være et *Missale for Ribe Stift*, hvis Trykning har været den egentlige Grund til hans Ophold i Ribe 1504? Jeg nøjes med at stille Spørgsmaalet; det lader sig maaske engang besvare, naar det sidste Blad af Missalet ad Aare kunde dukke frem i Rigsarkivet.

Fra Matthæus Brandis' Virksomhed i Kjøbenhavn er der ikke bevaret flere Bøger. Katalogen over Fr. Rostgaards Bogsamling angiver Titelen paa en Bog, som han har trykt 1512. »Catholisk Haandbog med Jomfru Mariæ Rosenkrantz. Item 7 Bønner, som ere givne 24024 Aar og 30 Dage til Aflad.« Bogen var i Duodez; intet Exemplar er bevaret til vore Dage¹⁾.

Hermed miste vi Matthæus Brandis' Spor. Idet vi se bort fra Seelmanns Formodning, at han er identisk med den ubekjendte lübeckske Bogtrykker, hvis Mærke var 3 Valmuefrugter og et Dødningehoved, hvilket Mærke endnu findes bag i *Dodendantz*. Lübeck 1520 og *Lucidarius*. Sm. St. o. A.²⁾, maa vi snarere antage, at han er død 1512 eller 1513, eftersom Poul Ræff allerede i 1513 er i Besiddelse af hans Materiel, baade Missaltypeperne, Kanonskriften og den større Type fra *Jydske Lov* 1504.

Matthæus Brandis var snart oppe snart nede; hans Kunst har næppe bragt ham paa den grønne Gren, men hans Virksomhed var betydelig og af stor Interesse særlig for os Danske. Vel var han først Danmarks fjerde Bogtrykker, men han var Bogtrykkerkunstens Pioner i Nørrejylland, og hans *Missale Hafniense* var vel nok det største typografiske Arbejde, der blev udført i Kjøbenhavn inden Christian III's danske Bibel 1550.

¹⁾ Se Bruun, Aarsber. osv. I. S. 195—96. ²⁾ Smlgn. ovenfor S. 16.